

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ»

Ступінь освіти	бакалавр
Спеціальність	231 Соціальна робота
Освітня програма	Соціальна та молодіжна робота
Тривалість викладання	3-й семестр, 5,6 чверть
Кількість кредитів	6 кредитів ЄКТС (180 годин)
Заняття:	
Лекції, практичні:	2 години на тиждень
Мова викладання	українська

Сторінка курсу в СДО НТУ «ДП»:

Кафедра, що викладає: Державного управління і місцевого самоврядування (ДУМС)

Викладачі:

Липовська Наталія Анатоліївна

д.держ.упр., професор, професор кафедри

Персональна сторінка

<https://palsg.nmu.org.ua/ua/kafedra/teachers/Lypovska/Lypovska.php>

E-mail: Lypovska.N@nmu.one

1. Анотація до курсу

Формування ефективної соціальної політики України сьогодні повинно здійснюватися на основі технологізації соціальних процесів і за рахунок максимально ефективного використання соціальних ресурсів. Психологічні технології розглядаються як сукупність способів професійного впливу на соціальний об'єкт з метою його покращення, забезпечення оптимізації функціонування при можливому тиражуванні даної системи впливу. Пильна увага до психології зумовлена складним характером завдань, що стоять перед людиною в епоху «технологічних революцій», яка супроводжується кризою традиційних інститутів соціалізації особистості, змінами суспільної структури і, в кінцевому рахунку, зростанням ролі особистісного фактору в життєдіяльності суспільства.

2. Мета та завдання курсу

Ознайомлення слухачів з сучасними психологічними технологіями, які можна застосовувати при роботі з різними групами осіб, що опинилися в складних життєвих обставинах, надання студентам необхідних знань з основ результативної і раціональної психологічної роботи з особистістю, застосування технологізації як способу оптимізації соціально орієнтованого результату для досягнення успіху соціальної роботи та забезпечення ефективності реалізації завдань соціального захисту населення.

Завдання курсу:

– **знати і розуміти:** технологізацію соціальних процесів, етапи соціальних технологій та специфіку соціальних технологій у соціальній роботі, знати суть і характеристику соціальної діагностики, володіти діагностичними методами в соціальній роботі, технології реабілітації, основні форми реабілітаційної соціальної роботи, технології терапії, розуміти суть соціальної адаптації, дезадаптації та переадаптації.

– **вміти:** ідентифікувати соціально-психологічні проблеми, що заважають особам, що опинилися в складних життєвих обставинах ефективно долати особистісні та побутові кризи; коректно застосовувати психологічні технології у сфері соціального захисту населення; критично аналізувати правовий аспект соціального захисту в індивідуальних ситуаціях в залежності від соціально-психологічного клімату, в якому перебуває особистість, практично застосовувати сучасний теоретико-методологічний інструментарій, концепції та підходи для аналізу сучасного стану, ризиків та викликів, що виникають у процесі соціальної роботи з населенням; розробляти та обґрунтовувати аналітичні документи.

3. Результати навчання

Дисциплінарні результати навчання:

- Розуміти сутність: психічних процесів, що відбуваються з особами, що опинилися в СЖО
- Визначати проблеми клієнта, формулювання гіпотези щодо їх причин, узгоджувати з клієнтом мету та альтернативні шляхи вирішення особистих проблем
- Ідентифікувати психологічні процеси в малих та великих групах
- Практично застосовувати методи роботи з різними категоріями клієнтів, спрямованих на розвиток соціальної толерантності, взаєморозуміння, забезпечення допомоги, мінімізації шкоди від негативних проявів поведінки як для самих груп, так і для суспільства в цілому

- Відтворювати розуміння закономірностей та особливостей розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань
- Виявляти можливі відхилення у психічному розвитку клієнтів
- *Знати (аналіз) та вміти (синтез)* використовувати методи соціальної діагностики і профілактики, навички організаційної та реабілітаційної роботи з різними категоріями населення, методики та форми роботи з вразливими групами клієнтів.
- Застосовувати у практичній діяльності етичні принципи та стандарти соціальної роботи
- Застосувати практичні способи надання психологічної підтримки

4. Структура курсу

Тиждень	Тематика занять	Вид занять	Ресурси	Оцінка
1	Вступ до курсу Мета, завдання, результати Політика курсу Навчальні матеріали Система та критерії оцінювання	Лекція, практичне заняття	Силабус Презентація курсу Методичні рекомендації Рекомендовані джерела ККР для проведення заліку	–
	Тема 1. Теоретико-методологічні засади психологічних технологій		Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
2	Тема 2. Соціально-психологічна діагностика в технологіях соціальної роботи	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела Спеціалізовані веб-ресурси	0-5
3	Тема 3. Технологія соціально-психологічної експертизи.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела Спеціалізовані веб-ресурси	–
4	Тема 4. Технології соціально-психологічної профілактики	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
5	Тема 5. Технології соціально-психологічної адаптації, реабілітації, корекції та терапії	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
6	Тема 6. Суть соціально-психологічної адаптації, дезадаптації та переадаптації.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
7	Тема 7. Технології соціально-психологічного обслуговування населення	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
8	Тема 8. Психодинамічна модель соціальної роботи.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
9	Тема 9. Когнітивно-біхевіористські (поведінкові) теорії й моделі соціальної роботи.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
10	Тема 10. Гуманістично-екзистенційні підходи (моделі) в соціальній роботі.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5

Тижні	Тематика занять	Вид занять	Ресурси	Оцінка
11	Тема 11. Теорія кризового втручання в соціальній роботі.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
12	Тема 12. Сімейна терапія та психосоціальна терапія як ефективні моделі соціальної роботи в сучасних умовах	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
13	Тема 13. Адаптивно-соціалізаційна концепція соціальної роботи.	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
14	Тема 14. Соціально-психологічна компетентність спеціаліста з соціальної роботи	Лекція, практичне заняття	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
	Презентація результатів виконання індивідуального завдання	Практичне заняття	Презентації здобувачів	0-40
	Підведення підсумків вивчення дисципліни	Лекція	Силабус	—
	Підведення підсумків вивчення дисципліни	Практичне заняття	ККР для проведення заліку Анкети у MS Forms	—

Індивідуальні завдання:

Творча робота (індивідуальний проект) є обов'язковою частиною самостійної роботи слухача.

Написання та захист творчої роботи є обов'язковою складовою навчальної програми нормативного курсу «Психологічні технології в соціальній роботі». Виконання цієї роботи зорієнтоване на практичне застосування слухачами знань і компетенцій, здобутих в процесі лекційних і семінарських занять, самостійного опрацювання навчальних матеріалів, поглиблення їх вмінь та навичок з даної дисципліни.

Орієнтовна структура індивідуальної творчої роботи:

Титул.

Зміст.

Вступ – визначається тема дослідження, формулюються цілі та завдання дослідження;

Розділи (не менше 2) – відповідно до поставлених завдань розкриваються основні положення дослідження;

Висновки – на основі проведеного дослідження формулюються основні висновки, визначаються проблеми та пропонуються шляхи їх вирішення;

Список використаної літератури.

Обов'язковими є посилання під час цитування інших джерел інформації, використання, раніше висловленої, у медіа та науковому просторі позиції, тощо.

Орієнтовні напрямки творчих робіт

1. Психологічні критерії визначення клієнтів соціальної роботи.

2. Психологічні особливості адаптації першокурсників із сільської місцевості до умов навчання у ВНЗ.
3. Психологічні особливості соціальної роботи з алкозалежними особами.
4. Психологічні особливості соціальної роботи з інвалідами та невиліковно хворими.
5. Психологічні особливості соціальної роботи з наркозалежними особами.
6. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, позбавленими волі.
7. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, що мають ігрову залежність.
8. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, що переживають горе.
9. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, що переживають кризу.
10. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, що потерпають від сексизму та гендерної дискримінації.
11. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, що потерпають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР).
12. Психологічні особливості соціальної роботи з особами, що потрапили в екстремальну ситуацію.
13. Психологічні особливості соціальної роботи з особами-мігрантами.
14. Психологічні особливості соціальної роботи з сім'ями.
15. Психологічні особливості соціальної роботи з соціально депривованими особами.
16. Психологічні та соціально-психологічні тренінги у практиці соціальної роботи.
17. Психологічні технології в соціальній роботі.
18. Психологічні технології подолання девіантної поведінки учнів.
19. Психологічні технології подолання конфліктності у навчально-виховному процесі.
20. Психологічні технології соціальної роботи з ВІЛ-інфікованою та хворою на СНІД молоддю.
21. Психологічні технології соціальної роботи з клієнтами із залежністю від алкоголю.
22. Психолого-орієнтовані теорії практики соціальної роботи.
23. Психотехнології соціальної роботи з багатодітними сім'ями.
24. Робота соціального педагога в дошкільних дитячих будинках для дітей сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування.
25. Самоменеджмент як метод запобігання «емоційного вигорання» майбутніх соціальних працівників.
26. Синдром «емоційного вигорання» та його прояви в діяльності соціальних працівників.
27. Соціальна адаптація дітей у ДБСТ: досвід психокорекційної роботи соціальних служб в Україні.
28. Соціальна терапія як складова професійної діяльності соціального працівника.
29. Соціальне сирітство в Україні: соціальні, економічні та моральнопсихологічні чинники.
30. Соціальний працівник як суб'єкт діяльності та розвитку соціальної роботи як сфери суспільної практики.
31. Соціально-психологічні передумови виникнення дитячої агресивності та жорстокості.
32. Специфіка копінг-стратегій у молоді, яка переживає почуття самотності.
33. Спосіб життя як форма психологічної фіксації негативних переживань і неадекватних уявлень, що виникають у особи в проблемній соціальній ситуації.
34. Сутність життєвих проблем, що виникають у молодих сім'ях як підґрунтя організації соціальної роботи з молоддю сім'єю.
35. Технології соціальної діагностики.
36. Технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та молоддю.
37. Технологія соціальної роботи з прийомною сім'єю.
38. Умови та шляхи подолання психологічних явищ у діяльності соціального працівника, які призводять до професійної деформації та дезадаптації.
39. Феномен психологічної допомоги у соціальній роботі.
40. Хибні звички як передумова виникнення соціальних девіацій.

Вимоги до технічного оформлення творчої роботи:

Творча робота має бути роздрукована на білому папері стандартного формату А4. Розмір шрифту – 14 кегель, міжрядковий інтервал – 1,5, поля – до 20 мм з усіх боків.

Обов'язкова вимога: чітке посилання на джерела інформації. Всі цифри, факти, теорії, думки вчених, цитати повинні мати посилання у вигляді [2, с. 54] (перша цифра означає номер джерела у наведеному в кінці документу списку використаної літератури, а друга цифра – номер сторінки у цьому джерелі).

Список використаної літератури оформляється згідно з діючими правилами.

Критерії оцінювання: викладач – макс. 13 балів (оригінальність (7), повнота обґрунтування (6));

Презентація і захист під час контрольного заняття 4. викладач – макс. 5 балів (якість презентації (2) та відповідей на запитання (3)); peer-assessment – макс. 5 (якість презентації (2) та відповідей на запитання (3)).

5. Технічне обладнання та/або програмне забезпечення

На лекційних заняттях обов'язково мати з собою гаджети зі стільниковим інтернетом.

Активованій аккаунт університетської пошти (student.i.p@nmu.one) на Microsoft Office365.

Перевірений доступ з ПК чи мобільного гаджета до застосунків Microsoft Office: Teams, Moodle.

Інстальований на ПК та мобільних гаджетах пакет програм Microsoft Office (Word, Excel, Power Point).

6. Система оцінювання та вимоги

6.1. Навчальні досягнення здобувачів вищої освіти за результатами вивчення курсу оцінюватимуться за шкалою, що наведена нижче:

Рейтингова шкала	Інституційна шкала
90 – 100	відмінно
74-89	добре
60-73	задовільно
0-59	незадовільно

Загальні критерії досягнення результатів навчання відповідають описам 6-го кваліфікаційного рівня НРК.

6.2. Здобувачі вищої освіти можуть отримати **підсумкову оцінку** з навчальної дисципліни **на підставі поточного оцінювання знань** за умови, якщо набрана кількість балів з поточного тестування та виконання і захисту практичних робіт складатиме не менше 60 балів. Максимально за поточною успішністю здобувач вищої освіти може набрати 100 балів.

Теоретична частина оцінюється за результатами *участі у дискусіях* під час інтерактивних лекцій, виконанню та *презентації результатів трьох індивідуальних завдань*, зміст яких описано у розділі 4 (участь у дискусіях та презентація результатів окремих завдань оцінюється в межах 100 балів відповідно до Загальних критеріїв досягнення результатів навчання (див. «Положення про оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» <https://cutt.ly/1ORACPD>) із подальшим перерахунком відповідно до розподілу балів за окремими темами та завданнями див. у табл. розділу 4). Загалом за участь у дискусіях і захист результатів виконання трьох індивідуальних завдань отримується **максимум 60 балів**.

Практичні роботи (індивідуальні і командні завдання, розподіл балів див. у табл. розділу 4) виконуються під час практичних занять (презентація результатів окремих завдань оцінюється в межах 100 балів відповідно до Загальних критеріїв досягнення результатів навчання (див. «Положення про оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» <https://cutt.ly/1ORACPD>) із подальшим перерахунком відповідно до розподілу балів за окремими темами та завданнями див. у табл. розділу 4). При несвоєчасному здаванні практичної роботи оцінка знижується вдвічі. У сумі за практичну частину курсу при поточному оцінюванні отримується **максимум 40 балів**.

Отримані бали за теоретичну частину та практичні роботи додаються і є підсумковою оцінкою за вивчення навчальної дисципліни. Максимально за поточною успішністю здобувач вищої освіти може набрати 100 балів.

Розподіл максимальної кількості балів за складовими поточного контролю:

Теоретична частина	Практична частина	Разом
60	40	100

6.3. Критерії оцінювання підсумкової роботи. У випадку якщо здобувач вищої освіти за поточною успішністю отримав менше 60 балів та/або прагне поліпшити оцінку проводиться **підсумкове оцінювання (екзамен)** під час сесії. Якщо здобувач не здав у письмовій формі виконаних індивідуальних завдань (дві практичні роботи), він отримує незадовільну підсумкову оцінку з дисципліни.

Екзамен проводиться у вигляді тестування.

Отримані бали за відкриті та закриті тести додаються і є підсумковою оцінкою за вивчення навчальної дисципліни. Максимально за підсумковою роботою здобувач вищої освіти може набрати 100 балів.

7. Політика курсу

7.1. Політика щодо академічної доброчесності. Академічна доброчесність здобувачів вищої освіти є важливою умовою для опанування результатами навчання за дисципліною і отримання задовільної оцінки з поточного та підсумкового контролів. Академічна доброчесність базується на засудженні практик списування (виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання), плагіату (відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства), фабрикації (вигадування даних чи фактів) що можуть використовуватися в освітньому процесі. Політика щодо академічної доброчесності регламентується положенням «Положення про систему запобігання та виявлення плагіату у Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка»: http://www.nmu.org.ua/ua/content/activity/us_documents/System_of_prevention_and_detection_of_plagiarism.pdf.

У разі порушення здобувачем вищої освіти академічної доброчесності (списування, плагіат, фабрикація), робота оцінюється незадовільно та має бути виконана повторно. При цьому викладач залишає за собою право змінити тему завдання.

7.2. Комунікаційна політика.

Здобувачі вищої освіти повинні мати активовану університетську пошту.

Обов'язком здобувача вищої освіти є перевірка один раз на тиждень (щонеділі) поштової скриньки на Office365 та відвідування групи дисципліни у Microsoft Teams.

Рекомендуємо створити профілі та підписатися на сторінку кафедри державного управління і місцевого самоврядування у Facebook: <https://www.facebook.com/kafedra.publicmanagement/>.

Протягом тижнів самостійної роботи обов'язком здобувача вищої освіти є робота у рамках дисципліни дистанційно у застосунку Microsoft Teams та на корпоративній платформі Moodle (www.do.nmu.org.ua).

Усі письмові запитання до викладача стосовно дисципліни мають надсилатися на університетську електронну пошту або до групи у Microsoft Teams.

7.3. Політика щодо перескладання.

Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин оцінюються на нижчу оцінку. Перескладання відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний).

7.4. Відвідування занять.

Для здобувачів вищої освіти денної форми відвідування занять є обов'язковим.

Поважними причинами для неявки на заняття є хвороба, участь в університетських заходах, відрядження, які необхідно підтверджувати документами у разі тривалої (два тижні) відсутності.

Про відсутність на занятті та причини відсутності здобувач вищої освіти має повідомити викладача або особисто, або через старосту.

Якщо здобувач вищої освіти захворів, ми рекомендуємо залишатися вдома і навчатися за допомогою дистанційної платформи.

Здобувачу вищої освіти, чий стан здоров'я є незадовільним і може вплинути на здоров'я інших здобувачів вищої освіти, буде пропонуватися залишити заняття (така відсутність вважатиметься пропуском з причини хвороби).

Оцінки неможливо отримати під час консультацій або інших додаткових годин спілкування з викладачем. За об'єктивних причин (наприклад, міжнародна мобільність) навчання може відбуватися дистанційно - в онлайн-формі, за погодженням з викладачем.

7.5. Політика щодо оскарження оцінювання. Якщо здобувач вищої освіти не згоден з оцінюванням його знань він може оскаржити виставлену викладачем оцінку у встановленому порядку.

7.6. Зарахування результатів навчання, які отримані у неформальній освіті. Здобувачі вищої освіти має право на зарахування результатів навчання, які отримані у неформальній освіті, за окремими темами або видами навчальної активності із попереднім погодженням з викладачем дисципліни та гарантом освітньої програми. Визнання результатів здійснюється за наявності відповідних сертифікатів.

7.7. Участь в анкетуванні. Наприкінці вивчення курсу та перед початком сесії здобувачам вищої освіти буде запропоновано анонімно заповнити електронні анкети (Microsoft Forms Office 365), які буде розіслано на ваші університетські поштові скриньки. Заповнення анкет є важливою складовою вашої навчальної активності, що дозволить оцінити дієвість застосованих методів викладання та врахувати ваші пропозиції стосовно покращення змісту навчальної дисципліни.

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні

1. Власова О. І. Соціальна психологія організацій і управління: підручник для студ. гуманітарних фак-тів ун-тів. К.: Центр навчальної літератури, 2017. 396 с.
2. Кацавець Р. С. Психологія особистості. Навчальний посібник. Київ: Алерта. 2021. 134 с.
3. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / [П. П. Горностай та ін.]; за ред. чл.-кор. НАПН України М. М. Слюсаревського ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ : Талком, 2018. 580 с.
4. Слюсаревський М. М. Психологія груп: навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2022. 164 с.
5. Соціальна психологія [Текст]: навч. посіб. для студентів ВНЗ / Н. М. Ануфрієва, Т. М. Зелінська, Н. О. Єрмакова. Київ : Каравела, 2016. 369 с.

Нормативні акти

1. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 27.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n607>.

Додаткові

6. Барановська Л. В. Психологія ділового спілкування: навч. посібник. К. НАУ, 2016. 248 с.
7. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : Ніка - Центр, 2019. 580 с.
8. Практикум із соціальної психології. Навчальний посібник / [Укладачі. Т. М. Зелінська, І. В. Михайлова., А. Е. Демерс]. К. Каравела, 2015. 232 с

9. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. 13 Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

10. Сурякова М.В. Соціальна психологія (з основами соціальнопсихологічного тренінгу): Навч. посібник [електронне видання]. Дніпро: Середняк Т. К., 2021. 150 с.

Інформаційні ресурси

1. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <http://rada.gov.ua/>
2. Міністерство соціальної політики : урядовий інформаційно-комунікаційний ресурс. URL: <https://www.msp.gov.ua/>
3. Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України. URL: <http://civil-rada.in.ua>.
4. Президент України: офіційне Інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/>
5. Кабінет Міністрів України: офіційний веб-портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua
7. Національна історична бібліотека України. URL: <https://nibu.kyiv.ua/>
8. Сайт Верховної Ради України (законодавство). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>
9. Національна бібліотека України. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>